

Bíró Vencel:

VASS JÓZSEF

(1813-1873.)

A szabadságharc leverését követő szomorú időkben Vass is egyik vezető ember a nemzeti szellem ébrentartásának nemes munkájában. Élete legszebb napjait Kolozsvárott élte le. Gróf Mikó Imre és gróf Kemény József kortársa; e nagy férfiak vezetése alatt Kolozsvárt tömörülő tudományos társaság kedvelt tagja. Jelen van az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcsőjénél, és megalakulásának lelkes támogatója. Tudományáról nagyszámú művei s a művek kedvező fogadtatása, megítélése tanúskodnak. Munkássága jutalmazásául a Magyar Tudományos Akadémia s utána az Erdélyi Múzeum-Egylet levelező-tagjává választotta.

Zalaegerszegen született 1813. március 19-én. Apja Vass László volt, anyja Kultsár Éva. Elemi tanulmányai elvégzése után apja, bár nem volt nemes ember, hanem egyszerű iparos, tovább akarta taníttatni fiát, s mivel az időben Zalaegerszegen gimnázium még nem volt, a közelebb eső helyek között válogatott. Így került Vass Szombathelyre a premontreiek intézetébe. Az alsóbb osztályokat itt végezte, s a jobb tanulók közé tartozott; sőt a negyedik osztályt már mint kitűnő tanuló fejezte be. Ezután a kegyesrendiek nagykanizsai gimnáziumában folytatta tanulmányait. Itt végezte az V. és VI. osztályt. De bár az 1831-32. tanévben a VI. osztályban kitűnő tanuló volt, a következő tanévben mint önkéntes ismétlőt megint a VI. osztályban találjuk Nagykanizsán. Itt jött a kedve a piarista-élethez, s minthogy jó tulajdonságait tanárai is felismerték, szívesen ajánlották a kegyesrend kormányának, mely őt az 1832-33. tanév végén fel is vette.

Így került Vass 1833. szeptember 12-én Privigyére, a próbaévesek akkori helyére. Amennyiben a próbaidő feladata a szerzetesi életbe való bevezetés, a lelki élet fejlesztése, erkölcsi élet ápolása, Vass két éve olyan foglalkozások között telt el, melyek a cél elérését munkálják. Akkor a próbaévesek mestere Kernaszt Ede volt, vallásos érzülettel áthatott, alaposan képzett férfiú, ki a vallás tárgyain kívül a görög és német nyelvet tanította. Tudásukat Kernaszt nagyban előmozdította önszorgalomból készült dolgozataiknak külön-külön való megokolt javításával. Ragaszkodásukat megnyerte, lelküket finomította különösen a szórakozás, a szabadban való mozgás idején, mikor igazi kedélyességgel tárta fel előttük gazdag tapasztalatainak és bő ismereteinek emléktárát. Kernaszt mellett mint másodmester Paulatzky Lőrinc működött Privigyén. Paulatzky költői lélekkel írt verseivel tette ünnepeletté nevét. A mellett ritka ügyszeretetről is ismeretes volt.

A Privigyén töltött két év után a rend főnöke, Grosser János, az akkori kor szokása szerint az 1835-36. tanévben próbaéves tanárnak küldte ki Vasst a még akkor piarista kézben levő kalocsai gimnáziumhoz. Szelíd bánásmódjával, világos, értelmes előadásával elárulta, hogy tanárnak való. Különösen jó hatással voltak rá a jóakaró útbaigazítások, melyeket igazgatójától, Dienes Antaltól kapott.

Próbaéves tanársága után a tanárból öt évig megint tanuló lett, a katedráról

leszállt a tanulók padjába, hogy két évig a bölcseleti tanfolyamot, három évig meg teológiát tanuljon. Az 1836-38. éveket Vácon töltötte mint bölcsészeti tanuló. E két év célja alapján, hogy a még akkor nem létező VII. és VIII. osztályt pótolja; a piaristáknál ez volt a tulajdonképpeni tanárképző. Jőnevű szakembereket válogattak össze, hogy a növendékeket alaposan bevezessék az egyes tantárgyakba. Amennyiben a növendékek kevesen voltak, a tanítás mélyebb, közvetlenebb volt, úgy, hogy ezután már nyugodtan léphettek katedrára. A lélektant, logikát, esztétikát, metafizikát és bölcseleti történelmet Purgstaller József, a matematikát s geometriát Lapónyi Alajos, a fizikát pedig Schirckhuber Móric adta elő. Kardhordó Ambrus a történelmet, Révay István a görög-latin nyelveket, Illyés Ágoston az építészetet, a rajzot és festészetet tanította.

Vass azután az 1839-41-i két évet Nyitrán, az 1841-42-it pedig Pozsony-szentgyörgyön töltötte, mint hittanhallgató. Nyitrán tanított a kortársaitól nagy tudományúnak tartott Malocsay Antal, ki a keleti nyelvet s a szentírást; Kertész János, ki az egyháztörténelmet s a jogot tanította. Pozsony-szentgyörgyön a finomlelkű Augusztini Antaltól a dogmatikát, a sokoldalú Greschner Jánostól pedig az erkölcsant, lelkipásztorokodást, a nevelést hallgatta.

Vass váci, nyitrai tanulása olyan korba esik, mikor országszerte nagy a pártolása annak, ami magyar, főleg a nemzeti nyelv fejlesztése igazi óhaja minden magyarnak. E törekvés behatolt az iskolák falai közé is. Vácon, Nyitrán is a növendékek társulatot alakítottak, melynek tagjai kötelezték magukat, hogy ami szabad idejük hivatalos teendőik elvégzése után fennmarad, arra használják, hogy kiseded lapjokban írogassanak. Vass mindkét egyesületnek buzgó munkatársa volt. Teológiai tanulmányai végeztével, 1841. augusztus 5-én pappá szenteltetett, miután már 1837. július 26-án szerzetesi ünnepélyes fogadalmat tett.

Vass tanári pályája 1841. évvel kezdődik Máramarosszigeten. 1843. évben már Szegeden találjuk. Fejlődésére különös jó hatással volt szegedi igazgatója, Horváth Cirill. 1846-ban látott napvilágot első munkája, a Latin nyelv ékes szókötése, mely e nyelv tanulásához segédkönyvül szolgál. Használhatóságát mutatja, hogy rövid idő alatt három kiadást ért. Az 1846-48. éveket Vácon tölti. Tanártársai között találjuk Szaiff Jánost, Tata egyik jőnevű íróját s Ribianszky Adolfot, később Kolozsvár társadalmának egyik kedvelt emberét. Mikor 1848-ban az első független közoktatásügyi magyar miniszter a pesti és budai kegyesrendi gimnáziumokban a szakrendszert életbeléptette, a rend kormánya Vasst, az akkor piarista-kézen levő budai egyetemi gimnáziumhoz helyezte át a latin nyelv szaktanárául. A magyar szabadságharc szomorú vége a piaristákra is elnyomatást, üldözést hozott, mert a rend nem vonta ki magát a nemzeti mozgalmakból. Nem maradhatott büntetés nélkül a hazafias szellemű Vass sem. Mint a halála alkalmával kiadott Suffragium mondja: «az idegen erővel diadalmaskodott osztrák kormány őt sohasem palástolt nemzeti érzelmeinek jutalmául nemcsak a budai tanszéktől fosztá meg, hanem a tanárkodástól is elmozdítani parancsolá». Így az 1849-50. tanévet a pozsony-szentgyörgyi rendházban minden hivatalos foglalkozás nélkül, de azért «éppen nem hivalkodva tölte». Hivatalos megbízása a gazdasági dolgokban való kisegítés. Szeptember 23-án érkezett meg Pozsony-szentgyörgyre. Hazafias érzésére vall, hogy az elnyomatás szomorú napjaiban sok szentmiséjét a béke helyreállításáért s a haza üdvéért ajánlotta fel.

Az 1850. év őszén, mikor a magyar és erdélyi iskolákban a szakrendszer életbelépett, a rend kormánya Vasst Kolozsvárra helyezte. Szeptember hónapban érkezett meg, s itt kezdődik Vass pályájának legszebb korszaka.

Kolozsvár éppen Vass vágyának megfelelő város volt. Az elnyomatás kora alatt, midőn a hazafiak nemzeti érdekű intézmények alapítása, a nemzeti irodalom fejlesztése, a hazafias érzés ébrentartása és ápolása, magyar közszellem teremtése által akarták a magyart nemzeti jellegében megőrizni, Erdélyben e törekvésnek kiválóan kedveztek a körülmények. Olyan hazafiak, mint Mikó Imre és Kemény József állottak a mozgalom élén, kik összehozták mindazokat, kikben a nemzeti szellem ápolására írói készség, hazafias hév, tetterő van, vagy kik lelkesen gyűjtnek mindent, ami magyar. Ez a mozgalom növeli meg egy tudományos intézmény szükségességének eszméjét; és a nemes adakozók áldozatkészsége így hozta létre az Erdélyi Múzeum-Egyletet.

Ilyen időben jön Kolozsvárra, és e körben fejlődik íróvá Vass József. Nem tartozott a búsuló magyarok közé. Belátta, hogy nem az elkeseredett hallgatás, hanem csak tettek menthetik meg a hazát. A tettek egyelőre nem lehettek mások, mint buzdító írások, az elmúlt szebb idők feltárása, hogy ebből a jövőre erőt meríthessen a jelen embere. «Ha viszonyainkat vesszük számba, – mondja Vass, – úgy a kebel nyugalmának szelíd angyala az irodalom csendes pályájának körébe int, hol a lélek szellemi üdülést és megnyugvást talál. Ha valaha, úgy most bizonyosan orvos s gyógyszer a magyarnak a szellemi tér, hol az irodalom, mint gyógyító balzsam kínálkozik. A történelem, sőt a természet is számos példával szolgál arra, hogy az erőszakos megrázkódtatásokat, pusztító fergegeket követő békés szünet gazdagabban viruló új életnek lett eszközlője. A vérengző hadjáratok a históriás énekeknek, tehát a történelmi költészetnek, a vihar szárnyain lecsapó zápor elevenebbnek zsendülő növényzetnek adnak léteit. Egy pillanat pezsgő irodalmi életünkre, meggyőző mindenkit, hogy e nemzet eszmél. Becsülettel megállja helyét, sőt lelkesülten halad a pályán szellemi feldicsőülésének azon legnemesebb, jelenben egyedüli célja felé, melyet a sors tűzött ki számára. Ki ne vágya e téren megjelenni, ki magában lelket s tetterőt érez? Kiben ne gerjedne ösztön napszámosnak lenni, hol a nemzeti dicsőség fénylaka épül?»

A kolozsvári író emberek a két gróf vezetése mellett irodalmi kör-félét alkottak. Vass mindkét gróf becsülte, s az egykorúak szerint Kemény József grófnál nem volt jelentősebb esemény, hogy Vass ott ne lett volna. Jó barátságban van Kriza Jánossal és Régeny Istvánnal. Az 1853-54. tanévtől a kolozsvári katolikus gimnáziumban tanít Finály Henrik is. A piaristák közül Vass tanárkodása idején itt tanítanak Sláby József igazgató, kit Vass szeretett földijének mond, a derék Horváth Pius, az akkoriban Kolozsvárt közismert szónok, Erdősy (Poleszny) Imre, a branyiszkói hős. Vass szívvel-lélekkel benne van a munkában. Csaplár Benedekhez intézett levelében, 1852-ben azt írja, hogy az addig Kolozsvárt töltött két évet tisztán a tudománynak s nemzeti irodalomnak szentelte. De van is, – mondja, – vagyis inkább lesz is ám haszna. Toldyval, kit sokszerű munkájával egészen megbűvölt, majdnem baráti lábon áll. Toldynak róla írt ítélete felemeli s kevélyé teszi. Több levelet s fényes megbízásokat kapott tőle. «Egészen elememben vagyok, – mondja; a verőce (t. i. kerítés) nyitva, csak ügyesen be tudjak nyargalni s a sorompók között emberül megállni. Ha Isten segít, ész és akarat nem mulasztanak el semmit.» Toldyval való összeköttetése kitűnik sokhelyütt írásaiból is, hol mindig a legnagyobb tisztelettel ír Toldyról, viszont Toldy is 1853-ban megküldi neki ajándékkul Irodalomtörténetét.

A nagy tiszteletet lelkes tevékenységével s irodalmi működésével érdemelte ki. Kolozsvárt múzeumot terveztek, hová Erdély régiségeit, régi könyveit, kéziratait elhelyezték. Vass is a régiséggyűjtők s az ügy felkarolására buzdítók sorába áll.

Lelkes felhívást intéz, hogy az erdélyi magyarság tömörüljön s gyűjtsön, amit a felállítandó múzeumban helyezzenek el. Tetre, tetre! hangoztatja ismételten. Vass népszerűségére vall, hogy a gyűjtők őt is felkeresik tanácsáért. Népszerűsége egyre nő, Szilágyi Sándor, a történetíró, Nagykőrösről nyílt levelet ír neki, melyben róla, mint szakavatott gyűjtőről emlékezik meg, s barátságával kínálja meg őt, reményét fejezván ki, hogy Vass az ő baráti jobbát nem utasítja vissza. Tekintélye akkora, hogy a kisebb írókat tetre hívja fel.

Ez időben kifejtett irodalmi munkássága jelentékeny. Értekezést ír Magyar nyelv és nemzetiség címen, melyben a magyar nyelv életbelépésének fejlődését tünteti fel, kiemelve, hogy a Habsburg-uralkodók közül kik vették a nemzeti nyelvet védelmükbe. Különös jó reménységgel néz Ferenc József uralkodása elé. Béldi-kódex néven tartalmi és nyelvészeti szempontból egy kéziratgyűjteményt ismertet, magyaráz, melyet neki Béldi István nevű ember adott át. Latin-magyar szótár-irodalmunk című nagyobb értekezésében a latin szótárirodalom áttekintését adva, az akkor készülő Finály-szótár keletkezését, jelentőségét, rendszerét ismertette, mely szótárban mint munkatárs ő maga is három betűt, a b, c, ρ betűket dolgozta ki. A c betűből mutatványképpen közöl is néhány feldolgozott szót. Ugyanez értekezésben mutatványul nyújt egy részletet Cornelius Nepos Életrajzaihoz készült szótárból, mely még mai napig is használatban van. Megírja a kolozsvári katolikus gimnázium történetét Az erdélyi római katolikusok főtanintézete Kolozsvárt címen. E munkát Jakab Elek sűrűen használja a jezsuiták kolozsvári szereplésére vonatkozólag, és Vass tudósnak mondja. Utána *Gyalogi* János magyar jezsuita emlékezetét újítja fel.

Legjelesebb munkája e korból Nemzetünk műveltsége az Árpádok alatt című tanulmánya. E dolgozatot, melyben az Árpádkor anyagi és szellemi műveltségét behatóan tárgyalja, a «Vasárnapi Újság» pályadíjjal tüntette ki. E nagyobb munkáin kívül kisebb értekezések, közlések, útirajzok, ismertetések, bírálatok nagy számban jelentek meg tőle. Vass tevékeny munkássága felkeltette a tudományos körök érdeklődését is, úgy, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1858 december 15-én a nyelv és széptudományi osztályba levelező taggá választotta, és ezzel működésének méltánylását a legmagasabb tudományos testülettől is megkapta. De irodalmi munkásságán kívül más téren is nagy tevékenységet fejtett ki. A gimnáziumi évi Értesítők tanúsága szerint a dolgozatírásnál szerette a mélyen járó erkölcsi tartalmú feladatokat. Több tankönyvet bírált, némelyikét az újabb helyesírás, nyelvtani szabályok szerint át is dolgozta, mire többször Haynald Lajos erdélyi püspök bízta. Vass vallásos ténykedésekkel is örömmel foglalkozott. Jó Nap címen imakönyvet írt a római katolikus székely nép számára, mely 1857-ben már két kiadást ért. Szeretett szentbeszédeket mondani. A piarista és főtéri templomban többször szónokolt, 1854-ben a Kolozsvárt lelkigyakorlatok végett összesereglett erdélyi egyházmegyei papságnak vallásos szellemű beszédeket mondott, mely fáradtságáért Haynald (április 9-én kelt levelében) elismerő köszönetet mondott neki. A költészettel is megpróbálkozott. Hátrahagyott irataiban volt egy levél, melyben a bécsi Mechitarista-társulat 1858. december 30-án köszönetet mond neki az alkalmi versezetért, melyet e társulat által «Viribus Unitis» címen I. Ferenc József tiszteletére kiadott album számára küldött. A magyar nyelven írt költemény ma is megvan a kegyesrendiek budapesti könyvtárában. Meglehetősen nehézkes óda, mely I. Ferenc Józsefet és Erzsébetet éneklí meg; de minden költői tehetség híján. Ilyen kedvező körben s ily irodalmi tevékenység között teltek Vass napjai Kolozsvárt az 1858-59. tanév végéig, mikor őt a rendkormány Vácra helyezte,

valószínűleg saját kérésére, hogy így közelebbről az Akadémia érdekeit jobban szolgálhassa. Vác Vass irodalmi sikereinek fénypontja. Itt írta nagyszabású művelődés-történelmi műveit s legnagyobb nyelvészeti munkáját, amely művek nevét leginkább megörökítik. Belekerül a Magyar Tudományos Akadémia nyelvészeti bizottságába, és szombatonként szorgalmasan bejár az Akadémia üléseire. A tudományos férfiakkal való jó viszony jele, hogy többen őt Vácon is felkeresték. Így az 1863-64. tanévben Vas Gereben s a még fiatal Fraknoi Vilmos látogatták meg, kik ez alkalommal a piaristák vendégei voltak. Az Akadémiának tagja Vass váci igazgatója is, Schirkuher Móric, Vass egykori tanára; az 1863-64. tanévtől kezdve az igazgató Szaiff János, Vass egykori tanártársa; meg tanártársa a fiatal Váry Gellért, később a klasszika-filológia terén jó nevű író. Itt van Stech Alajos is, az ügyes növényfestő. Tanítási tárgyai a latin, magyar nyelv és történelem. Itt jutott tehát Vass először történelemtanításhoz, bár a történelemben való alapos jártasságának *elég* tanújelét adta eddig is. Vass az 1859-60. tanévtől az 1864-65. tanév végéig volt Vácon. Itt írta 1860-ban megjelent ma is nevezetes munkáját, a Dunántúli nyelvjárást, melyet az Akadémia pályadíjjal tüntetett ki.

Ugyancsak 1860-ban jelent meg Egy időszak a nemzet művelődéstörténetéből című műve. Ezt követte 1861-ben kiadott Anjouk és műveltségünk című dolgozata, melyet az egyetem jutalmazott. Utána 1862-ben jelent meg A hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt című munkája, mely a Magyar Tudományos Akadémia Gorove-díját nyerte el. Szalay László szerint a teljesség, az anyag helyes szerkesztése, a kútfők hű idézése, a gondos és csinos előadás által a szerző feladatának teljesen megfelelt. Az 1863. évben megjelent *Erdély a rómaiak alatt* című tanulmánya, melyet az Erdélyi Múzeum-Egylet a Haynald-díjjal jutalmazott. Annál is érdekesebb e mű, mert az EME azóta sem jutalmazott könyvet. Az 1864. évben jelent meg *Béla király névtelen jegyzőjének kora* című munkája, mely az előző évben az egyetemen Schwandtner-féle pályadíjat nyert.

Vasst az 1865-66. tanévtől kezdve megint Kolozsvárt találjuk, hol újabb irodalmi elismerés érte, mikor az Erdélyi Múzeum-Egylet őt a Múzeum ügyében kifejtett tevékenységéért levelező tagjává választotta. De már új embereket, új viszonyokat talált. Igazgatója egykori váci tanártársa, Ribianszky Adolf, a tanárok között Salzbauer János szerzett magának ismertebb nevet. Vass latin és magyar nyelvet tanít, s az 1866-67. tanév óta újra a liceumi könyvtár őre. Bár korban már meglehetősen előrehaladt, tettereje nem fogyott. E korban írt fontosabb dolgozatai: A magyar középkori történelem egy fontos kérdése önállólag kidolgozva: *Magyarország s melléktartományai címereinek története*; de legfontosabb 1870-ben: *Erdély országgyűlései a vajdák alatt* (1002-1540). E munka akadémiai pályázatra készült. Két dolgozat közül csak Vassé jött figyelembe, de a díjat ez se kapta meg. A bírálók szerint nem fejtette meg a kívánt kérdést, kivált annak jogi oldalát, másfelől körébe szorosan nem tartozó dolgokkal többet foglalkozott. Erre Vass mintegy a közönséghez fellebbezve ügyét, kiadta művét.

Kiválóan fontos Vass másodszori kolozsvári tanársága a kolozsvári katolikus gimnázium önképzőkörének fejlődése szempontjából is. Az ifjúság a saját körében rendezte az előadásokat, de vezető tanára a körnek nem volt. Az ebből eredő sok viszály megszüntetésére az ifjúság a tanárok közül gyűlésére 1866. szeptember 29-én Vasst hívta meg először. Ettől fogva sokszor találkozunk nevével az önképzőkör jegyzőkönyvében. Irányította az ifjúságot, a túlságosan szigorú kritikusokat mérsékletre intette, s a körben mutatkozó viszályokat megszüntette. Az ifjúság hálás is volt fáradozásáért, így pl. az 1868. február 1-én tartott gyűlésen az elnök

Vassnak rövid, de meleg szavakban íjezte ki köszönetét fáradságáért s jóindulataért s a kör, – a jegyzőkönyv szavai szerint, – kitörő éljenzéssel iparkodott kifejezni, hogy az elnök szavai mindnyájuk érzelmeit tolmácsolják.

Vass 1868. márciusáig maradt Kolozsvárt. Ez időben, 1867-ben t. i., az 1851. óta már állami kezelésben levő budai egyetemi gimnáziumban a magyar nyelv és irodalmi tanszék megüresedett. Vass, főleg hogy az Akadémiának minél nagyobb szolgálatot tehessen, szintén beadta pályázatát, s kinevezése 1868. január havában ineg is történt, de ő csak márciusban foglalta el új állását.

Itt a szokott munkakedvvel végezte munkáját; nemcsak a tanítást, hanem az Akadémia megbízásait is. De 1872-ben egészségi állapota megrendült. Agyhártagyulladás következtében testi ereje megtört, szellemi tevékenysége lankadt. Egészsége többé nem állott helyre, és 1873. január 13-án néhány napi súlyosabb betegség után meghalt tüdőszélhűdésben Budán.

Arany János, az Akadémia főtitkára, a január 27-i ülésen fájdalommal jelentette, hogy meghalt a «derék» Vass József. Folyóiratok, napilapok a legnagyobb sajnálattal emlékeznek meg róla, kiemelve kiváló érdemeit. A «Századok» nyelvészeti és történelmi működését emeli ki, a «Budapesti Közlöny» minden körben kedvelt és tisztelt férfiúnak mondja; a «Vasárnapi Újság» szerint munkáséletű, tudományos férfiú volt, mint tanár is sok érdemet szerzett és jó kedélye, mely oly kedvessé tette a derék öreget, utolsó pillanatáig megmaradt. A «Kolozsvári Közlöny» szerint a szerzet egyik jelese, a magyar tudományos irodalom egyik kiváló munkása volt!

Vass sok nyelv és szépirodalmi s történelmi, néprajzi hosszabb-rövidebb értekezést, tanulmányt írt. Olyan időben, mikor az írókat az elnyomással szemben a hazafias érzés, nemzeti szellem ébrentartása, fejlesztése foglalkoztatta, nem állhattott félre a hazafias érzelmű Vass sem. Népek és nemzetek sorsát a Gondviselésnek eseményekben nyilatkozó kezei intézik – mondja Vass. Úgy akará a kérelhetetlen sors, – folytatja -, hogy fajunk még egyszer kiürítse a keserűség fanyar poharát. De a törhetetlen lélekkel túrt szenvedésekben erkölcsi gyógyerő rejlik. Nemzetünk nagyszerű bukásának kínos érzetében s szívmetező fájdalmainak közepette is bebizonyította derék jellemét és életrealóságát. Bebizonyította pedig azzal, hogy a csapás súlya alatt megingott bár, de meg nem tört, s egy szebb jövő reményében a múlt dicsőségéből s a nemzeti nyelv felkarolásából merít erőt a szomorú jelenben. Vass felfogása szerint e kettő, a nyelv és őstörténelem legyen most a figyelem s búvárkodás tárgya, főleg mikor a nemzet legjobbjai meg vannak győződve, hogy a nemzet kijózanítására semmi sem szolgál annyira, mint a helyes nyelvtudomány s az oknyomozó őstörténelem, s hogy a nemzet most szükségessé vált túrnitudását is csak ezen az úton teheti sajátjává, mert a múlt dicsőség jobb jövőt jósol, jobb sorssal kecsegtet. A múlt tanulmányozásában nemzeti lelkesültség ereje rejlik, mert annak a nemzetnek, mely múltján lelkesülni nem tud, s nagy ősi emlékei mellett érdektelenül halad el, mint szívtelen mozlemin Palmyra romjain, megszámlálvák napjai. Nyelv és történelem őrzik meg a nemzet jellegét. Amely nemzetnek nyelve nincs, nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája. Nem föld, nem folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv. A nyelvbe a népnek tulajdon gondolkozása, érzése és kívánságai nyomatnak be, ez fenntartója s hordozója a nép műveltségének, mely a nyelv közvetítésével nemzedékről-nemzedékre száll, mint egy bizonyos gondolat s érzés neme az anyától gyermekebe.

Vassnak a nyelvről és őstörténelemről, annak hivatásáról vallott nézete magyarázza meg, hogy írói működésének főiránya is kettős. Nyelvész és történetíró.

Úgy találja, hogy most általában e két irány felé, a nyelv és történelem felé fordul a figyelem. S bár a tudománynak roppant terjedelme, elágazásai, bonyodalmai, sokszor homályos alkatrészei azt eredményezik, hogy egyes tudományszakok nehezen fejlődnek, de e kettőben mégis haladást lát.

Az óklasszikus és a magyar nyelvet egyaránt műveli. A latin nyelv műveléséről tanúskodnak idetartozó munkái. Közelebb áll hozzánk Vassnak a magyar nyelvészet terén kifejtett működése. Örvendezve látja a magyar nyelv nagyobb érvényesülését. A latin nyelv idején, – mondotta – árva gyermek volt a nemzeti nyelv. De találkozott a nemzetnek egy osztálya, mely házának csendes körében ápolta azt. Fáradozott, küzdött, hogy csinos öltönnyel fedezze, nevelje, hogy hajlékonysággal bírjon előadása, hogy bájt leheljen érzelmeibe, erőt szónoklatába, hogy sima, de meleg, erős, de gyenge legyen. Virrasztott éjjeken át e nemzetosztály. S felnőtt az árva és a nemzet, mely nevelte, öröme gyűl. Az ifjú meg erejének érzetében nagy-lelkűleg feledi a megalázkodtatást. Az uralkodók között is voltak, kik a nemzeti nyelv fejlődését elősegítették. Ilyenek gyanánt említi II. Lipótot, I. Ferencet, V. Ferdinándot és különösen I. Ferenc Józsefet, kit az Entwurfban a magyar nyelvnek adott előnyökért kiválóan dicsér. Viszont az íróknak kötelességük az így jogaiba visszahelyezett nyelvet fejleszteni, tovább művelni. Nagy szerepet juttat a népnyelvnek, mert sok eredetiséget rejt magában, melyet ha célszerűen kiaknáznak, a nemzeti nyelvet színezetben és szólásmódokban tetemesen gazdagítja. Viszont szent kötelessége a nemzetnek a népnyelvet megóvni az elkorcsosulástól. Hogy mennyire a népnyelvet tekintette a nyelvfejlődés alapjául, mutatják a táj szavakról szóló nyelvészeti dolgozatai, különösen nagy nyelvészeti munkája a Dunántúli nyelvjárásokról.

Történeti műveit olvasva látjuk, hogy munkái nagyobb korokat ölelnek fel, nem kiskörű események leírását tartja a történetírás végcéljának, hanem hogy általános képét fesse az egész emberiség vagy egyes nagyobb korok fejlődésének. A történetírás lényeges feladata, – mondja – hogy az egész emberiség, hogy egyes nép szellemi s polgári életét összes fejleményeiben hű vázlatban feltüntesse. Kiindulási pontul annak a népnek a történelemben való első fellépése szolgál. Ezt követi a nemzetiesedés és a honfoglalás rajza és ezután közélete folytonos nyilatkozatainak egész sorozata. Állandóan hirdeti, hogy az őstörténelem legyen az érdeklődés tárgya. Büszkén vallja be, hogy van mivel dicsekedni, régiségeinkből megtudja az utókor, hogy már az őskorban is – győzni tanult fegyvereink elfoglaltságának dacára – őseink a béke alkotása iránt nem voltak érzéktelenek, sőt egyenlő lépést tartottak más művelt népekkel. Így nemzeti életünk nem egyedül pusztában töltött pásztoréletben vagy párolgó bográcsok mellett leélt heverészésben határozódik. Művei csakugyan régi korról szólnak.

Kolozsvári tanár korában főleg régiségek gyűjtésével foglalkozik. Felhozza, hogy míg más művelt népek saját múltjuk érdekességein is túlterjeszkednek, a klasszikus kor maradványait is bűvárlatuk körébe vonják, és szakférfiakat államköltségen más világrészekbe is utaztatnak, mi addig ázsiai indolenciánk, vagy olasz «édes semmit-nemtevés» mákonyától elkábítva, veszni engedjük régi dicsőségünk porladozó gyémántköveit is. Azért emelt-e a nemzet nagyszerű múzeumot, hogy ürességével, belpusztaságával némán szóljon a kicsinylő külföldnek aluszékony-ságunkról s haláldermedtségünkről? Gyűjtésre hív fel tehát mindenkit, mert kimeri mondani egy magáról büszke századnak, hogy a régiség a legtöbb szépséggel bír e világon. Vass szerint a régiségek közé tartoznak a régi íráskorok, krónikák is. Derék őseink, – mondja, – a közélet nyilatkozásai iránt sose voltak érzéktelenek. Ennek

bizonyítékai azon becses kéziratok, melyek a letűnt magyar közélet századainak leltárául tekinthetők. A krónikák nemcsak történelmi, hanem képzőművészeti szempontból is értékesek. Erről azonban nem szól, – így mondja – most, mert mióta a tiszta vallásos szellem helyébe az anyagi érdekek erőszakolták magukat, hazánkban festőink kezéből lelketlenül fordul ki az ecset, mint a mulandóság anyagjának jelképes fáklyája csendes sírok hideg hantjain. De ő élénken gondol vissza a zala-szentlászlói zárda folyosóin látható képekre, melyek Szent Lászlónak a krónikákból merített életeseményeit ábrázolják.

A történelemnek, – mondja -, hogy a való hű kifejezője lehessen, legbiztosabb alapja a kútfőben rejlik. A kútfők ellenőrzője a kritika. Kutatások közben sok kútfő iránt a bizalom megrendül, de azért eldobjuk, vagy tűzbe vessük-e őket? Vagy félretegyük-e, mert a faj ügyet nemes szívükön hordó nagy ősök Latium nyelvéen szólnak hozzánk? Ha minden állításukat nem is lehet elfogadni, van benne sok értékes. De mivel a történelem fő célja az igazság, hová a kútfők óvatos használata nélkül eljutni nem lehet, azokat alapos megfigyelés tárgyává kell tennünk. Így tesz ő is. Csak olyan adatokat használ, amelyeknek hitelességét be lehet bizonyítani, szárnyát szegi a tárgyalás folyamán fenncsapongó képzelemnek, mely derültebb színeket ad ugyan, de nincs meg benne a történelmi hűség; nála okoskodások helyett tények szerepelnek. Ilyen körülmények között mondhatja csak el az író, amit ő elmond, hogy művében a hűségért ünnepélyesen felelősséget vállal, s a források alapos áttanulmányozása után mondhatja csak el, hogy a meglevő egykori adatok közül egy sem maradt figyelmen kívül, így munkája e tekintetben hiányos nem lehet. Jellemző sajátysága, hogy nem szeret kicsiségekből nagy következtetéseket levonni, nem ítél első látásra elhamarkodva. Nem tartozik azok közé az írók közé, kik a hiányzó adatokat képzelőtehetségükből egészítik ki, a hiányokat egyéni érzelmeik részletezéseivel pótolják. Ilyen módszer mellett művei nem terjednek kötetekre, rövidebb, de szigorú forrástanulmányon alapuló jól átgondolt dolgozatok, melyeket bárki nyugodtan használhat. Annál is inkább, mert Vass forrásainak megfelelő helyén rendesen közli is.

A nagyobb történelmi munkák mellett egyes jelesebb férfiak rövid életrajzát, működését is megírta folyóiratokba, napilapokba, s közben kiváló emberekről egy-egy gyászbeszédet is mondott. Nagy embereiben dicsőül meg a haza, nemesül meg a társadalom, mondja Vass. A szellemi tusában edzett bajnokok mély vonásokkal jelölnek meg egyes korszakokat, s ha jönnek is utánok küzdők magasabb eszméekkel, hatalmasabb elvekkkel s diadalt biztosító erősebb fegyverzettel, csak mint újabb daliák jelennek meg ők az emberiség szellemvilágában, anélkül, hogy régi nagyságot homályba borítva a feledésnek adnának át, mert valódi nagyság az marad minden időközön. Igaz, hogy ilyenek így magukban is hirdetik nagyságukat, a nemes tett önmagában találja legszebb jutalmát, de az embernek mégis szüksége van ilyen emlékekre, hogy a serdülő nemzedék felfelé tekinteni, nemes ideálokért lelkesedni, értők fáradni, nekik áldozni tanuljon. Meg kell tehát e nagy emberekről emlékezni, mert megérdemlik. Nemes tiszte az utódoknak az atyák tetteit a jövő nemzedéknek átadni. S ha az életben sok kellő méltánylást nem is talál, a holt sírjáról az elismerés koszorúja el nem maradhat. A megemlékezésekkel a nagy emberek elérik megérdemelt jutalmukat: a halhatatlanságot. Életünk az örökkévalóság tengerébe szakadt, – mondja Vass -; az idő tükrén ingó árnyak vagyunk, az enyészet rálehell a tükörrre, s a képek nyomtalanul eltűnnek. De ki az, aki az emberek emlékezetében helyet foglalni nem akar? Ezt csak úgy érhetjük el, ha boldogítva boldogulunk, a szent erényhez híven, egészen betöltjük a helyet, melyet számunkra a

Gondviselés kitűzött, ők ezt megtették, így méltók az utókor megemlékezésére. Különös dicsérettel szól Vass azokról, akik gazdagságban születve, lemondanak az élet kényelemről, s a tudomány szolgálatába szegődnek. Ha tetterő, elszánt akarat, örök munkásság, miknek karjain pórszülött magasra tör, írja – bámulatot idéz elő, mennyire fokozódik a bámulat ilyenkor. Innen benne a nagyemberek iránt érzett tisztelet.

Vass sokoldalúsága, nagy munkássága, alapos tudása, kiváló egyéni tulajdonságai magyarázzák meg, hogy a kortársak előtt olyan nagy tiszteletben állott. Mi már csak művei után ismerjük, de érdeklődésünk nem lehet kisebb a kortársakénál. Műveiben elhelyezett gondolatai világos eszű embernek mutatják, nagy munkássága elismerést támaszt. A magyar tudományos világ Vasst mindig nagyjai között fogja emlegetni.

Irodalom:

Bíró Vencel: Vass József. Erdélyi Múzeum 1913. évf. 65-91. 1.